

Король зволив полювати.

Трубили в роги ловчі. Хорти ведмедя через бурелом та через сухостій, та через пересохлі чагарі, та через старе пожарище лісове загнали на зелену галявину, де загодя наставлено гострого кілля, і високо, й долом наставлено — то ведмедеві нікуди ані поткнутись, ані захватись, а коли шарпнувся до єдиного вільного ходу — там на нього королівська куля чатувала.

Хід вузький — з кулею не розминешся. Куля королівська. І хорти королівські.

Злизували кров звірові з рани, гарчали. Король ногою наступив на повержеиого звіра. Король полювати зволив.

Шукали гайдамаки на вістрях вил собі та Україні долі — й таки знайшли. Хвалились, що дратимуть китайку на онучі,— а то Гонті зі спини паси дерли. Від Умані до Львова уздовж дороги — сімсот шибениць. Поминки повішеним справляли вороння та вітер, а Україна плакала, не прикриваючи долонями лица — аби все бачити, все затямити, й на себе хотіла муку дітей своїх узяти, і брала.

Хрестились на шибениці, як на православі святі хрести, биті канчуками гайдамаки, гнані шляхом од Умані до Львова, по смерть ідучи.

Під Уманню — своя земля. Не поховають грішного тіла — вона й так прийме. Не вивергне, пухом буде. Бо ж під Уманню.

Не дай боже в чужині умерти, там ніхто не посумує по твоїй смерті, тільки ворон, ворон прилетить до тебе, прилетить до тебе та й поб'є тебе...

Дивилися гайдамаки в небо.

Гнала шляхта полонених гайдамаків із Правобережжя в Галичину. Мало поразки, мало глуму, самої смерті мало — нехай гинуть далі од могил дідівських. І нехай страх поймає всю землю — через цілу Україну гнано: шматовано, четвертовано, вішано.

Йшли гайдамаки не своєю волею від Умані аж до Львова — а вздовж дороги шибениці кривавими зарубками. Високі шибениці, чорні, аж у небо впираються. Гайдамаки на шибеницях.

Дощ сполокав небо й землю, і бита дорога не пи-люжить. І Чумацький Шлях не куриться.

Гайдамаки ідуть, а Україна доокруж спинилася, затамувала подих, а лиця не затуляє, аби все бачити, аби навіки затямити.

У небі спинився Віз і ані зрушиться — на шибеницю колесом напіткнувся і став. А гайдамаки йдуть.

На шибениці хрестяться — прощавайте, браття, чи ж хто на наші шибениці перехреститься?

Дощ сполокав небо і землю, і звогло на вербах листя, уже прибите жовтизною.

У Вербках — верби, у Вільшанах — вільха, а в Терупині і верби, і вільхи.

Василь Швець дивився в небо, на сполоканий вересневим дощем Чумацький Шлях, бачив: у Вербці — верби, пливе прижовкле листя за водою у річці са-мотеці, пливе за водою листя.

До покрови ближче — роботи людям менше, то вже до їхньої хати звідусюд стежки втоптують, а найбільше — по дощі, йдуть люди до старого Остапа Шевця, як на прощу ходять. Знає старий од усякої

болісті, од усякої хворості лік, і хата в них — не хата — зільник. Збирав старий Остап зілля всяче й досвіт сонця, і по заході, і на весну, і влітку, і при місяці, і в росу — котре од лихої напасті, котре од ран, котре од навроку, а інше — од чорної немочі.

А зі своїми болістями приносять люди до знаха-ревої хати своє життя, і лягають слова попід сволоком, і замаюють стіни і вікна, ї снуються, переплітаються, в'яжуться і застаються в хаті, як пов'язані в пучечки трави, як зісипані в торбинки зерна або ж квіти, що перше були свіжими, а потому прив'яли, і не можна їх торкатись, бо розсиплються в порошок. Старі йшли, і дітей несли, і молодиці приходили, і дівчата, і парубки.

Один старий пилував дерево в лісі, а потому заснув на прохолодній землі, на пригнилому листі, то щось йому кинулось на тілі, і вже не годен коло роботи поратись, і вже ні гравець, ні їдець, то прийшов до старого Остапа по рятунок; а котрась молодиця в тяжі жала в полі, то чи птах летів, чи то що інше, раптом вздріла — і стала сміятись, ані слова не мовила, а все тільки сміялась і сміялась, і вона була в старого Остапа,— то він знав слово, що зняло їй той перестрах, і вона потому гарного сина вродила, тільки мав хлопчик на плечі такий знак, мов пташині крила в леті; а ще один парубок то через дівчину розум стратив — ото щось робить, а то раптом як із місця кинеться і біжить, руки простягає, мовби упіймати кого хотів,— усе та дівчина йому ввижається, що наче тікає від нього,— і парубок був у старого Остапа.

А ще старий годував бджіл, і вмів із бджолами говорити, як із людьми, і посеред зими, притуливши вухо до вулика, внесеного од морозу до хати, знав, що повідають бджоли — як їм зимується та чи Не бракує харчу. Коли ж рій прилітав, то брав бджіл легко і просто, а вони плутались йому в довгій білій бороді, і він обережно й тихо виймав їх із бороди всезнаючими й чутливими пальцями. І знав ще старий Остап, чи буде година, а чи дощ, і коли сеї весни треба зерно в землю кидати, й коли під осінь збирати врожай, і на відворот лиха знав слово таємне, а молитви його були схожі на замовляння, а замовляння були наспівні й гарні, як святі молитви.

Не знав тільки Остап слова, котре б порятувало його онука од смерті у чужій стороні, од шибениці, од могили безвісної. А може, задалеко загнали ляхи онука Остапового, то й слово не годне було аж туди сягнути?

У Вербці — верби, а уздовж дороги від Умані до Львова — сім сот шибениць, зарубки 1 криваві, доля гайдамацька, а на воротах у Сербх — Івана Ґонти жовтий череп під вітрами, та під дощем, та під наругою; а по цілій Україні — каліки безногі, безрукі, без'язикі, покалічена гайдамацька доля, четвертована гайдамацька воля, знесилена слава гайдамацька, на Сибір приречена разом із Залізняком, розбійницькою названа, потоптана; а матері плачуть, а дівчата край шляхів стоять, а старий Остап до чудодійних образів молиться: не доведи господи навіки знеславитись, не доведи господи навіки зневіритись, не доведи господи ножам на всі часи затупитись...

Хреститься гайдамака на шибениці.

Був перше не одним славен город Городок. По тій славі князівське городище зосталось, та вали, котрі знали бранну силу князівську, та дороги, котрими звідусіль ходили до солоного Городка, а в Городок усякий зацний купець радий був свого товару та краму привезти.

А ще потому всякого з Городком було — і татари, і шляхта, і турки, і пожежі, і повені, і голод; одначе дощ сполікує і небо, і землю, то пахне медом над Городком, і річка Верещиця зітхає поміж берегів, а старий млин обертає коло, і топчуть дорогу коні, виїжджаючи в дальню дорогу через Львівське та Чер-лянське передмістя, і просять люди собі дожити до перших снігів, і перебути сніги, і дожити до першого цвіту, і до першого колосу, і з року в рік...

Гостинний город Городок — на прадавнім гербі городоцьким — одчинені ворота під трьома вежами, і дощ сполокав землю, і пахне медом над Городком, і йдуть гості до Городка — одчиніть ворота, городча-ни,

одчиніть же ворота,. таж' одчиніть ворота широко — славних гостей до вас провадять, наваріть доброго пива, та заставте столи щедро, та не шкодуйте короваїв пишних, та дичини, та птиці, та вина — дзвоніть у всі дзвони гучно — славних гостей стрічайте — гайдамаків до вас на останню, на пишну учту провадять, назад руки їм пов'язано, канчуками спини посмуговано, неволею душу потавровано.

Заціпенів Городок.

Верещиця стишилась.

Млин став.

Коні не іржуть.

Дзвони то мовчать на святім Івані, то на сполох бовкають.

Гайдамаки ідуть. Із-під Умані, аби в Городку погибель прийняти.

Тільки ворон, ворон та й поб'є тебе...

Коли Василь Швець чумакував, то не доходив до Городка. Ходив у Крим, убирався у крамну сорочку, а воли ремиґали, сиві воли та полові, а мандрівка з весни пахла, і важниці готові були, мажі були готові, й дороги — од дому ближча, додому дальша.

Коли гроші у кишені бряжчать, то в шинкарки чарки видзвонюють, а коли грошей чортма, то душу заставиш молодій шинкарці. Сип солі, яка буде, а вже' чумак їсти буде, наварила лободи та й без солі без води, з рака смальцю натопила та й вечерю посмачила, ой гоп по вечері... Ой зацвіте маківка, та заплаче матінка по синовій голові, що синова голова в чужім краї полягла...

Коли Василь Швець чумакував, то не ходив до Городка. До Криму ходив. Один лиш раз ходив. Молодий ще, то тільки раз ходив.

А шинкарка його зваблювала, очима грала, й намистом побрязкувала, і підківками, й мандрівка йому пахла.

Шукали гайдамаки на вістрях вил собі та Україні долі.

Шинкарка його зваблювала. Гарні груди шинкарка мала. Не одного звабила.

Старий Остап молиться до чудодійних образів: аби не зневірились довіку, аби ножі не затупились...

А царицина золота грамота — то сама лиш омана, коли б не та омана, коли б не та цариця, не далися б гайдамаки, бо ще ножі не були заржавлені, лиш закривавлені.

Старий Остап читав святе письмо: "І коли дене-котрі говорили про храм, що він прикрашений дорогим камінням і вкладами, він сказав: прийдуть дні, в котрі з того, що ви тут бачите, не зостанеться каменя на камені, все буде зруйновано.

І запитали його: учителю, коли ж се буде? І який знак, коли це можна сподіватись?

Він сказав: бережіться, аби вас не ввели в оману.

Бо чимало прийдуть під іменем моїм, кажучи, що це я. І час цей близький: не ходіть у слід їх..."

То в Галичині села, що самі тільки назви склади до купи — як слова в пісні, а вже пісня ніби сама співається, і міста так само, і містечка:

Калинів, Вишня, Явірки, Туринка, Хмільове, Страдче, а Суховоля, а Купеч-
Воля, а Сухий Потік...

Барви всі притишені, пригашені, ледь приглушені, нема тої
яскравості, що над Дніпром, так ніби якийсь смуток, якась печаль
зітерла тоту яскравість.

А дівчата, однак, гарні,, хоча брови — колосками над сивими очима,
а не чорні соболі над блискучими черешнями.

Стоїть дівчина боса, ноги запорошені, йшла пішки від села, голова
чорною хустиною на знак жалоби прикрита, а заплакана, а за день
змарніла.

— Йой Василечку, йой мій Василечку, а що то з тобою робитимуть, а
що ж тобі заподіяно, а люду сила надівколо, і лихо крильми над
Городком б'є, на дзвонах тримається, уділ падає, звідусіль нарід зігнано,
аби дивились, як то гайдамаки смерть прийматимуть, йой сину, йой
братуку, а що тобі пороблено, а на тобі сорочка чорна, а уста твої води і
голублення спрагли, а очі твої кого помежи нас шукають?

Гарну учту для тебе в Городку зрихтували, вина-меду у жбанах понад
вінця, і утіхи понад вінця, і радості, і сміху, йой, що того сміху вже — аж
плачу не втримаєш, ані голосіння.

Цсс. Тихо.

То дзвони дзвонять.

Як я чумакував, то не ходив сюди. До Криму ходив.

А тут по мені дзвони дзвонять.

А що то за річка, яке їй ім'я?

А що то за церква, яке їй ім'я?

А що то за люди стоять, яке їм ім'я? Нащо їх на майдан зігнано? Аби зі смерті моєї потіху мали? Аби од них наругу прийняв? Об чім гайдамака думати має, коли смерть просто в очі косою тне? Об тім, як би ту косу та видерти із рук костомашиних. А вже не порятуєшся, бо той кінець певний, як певне те, що було до мене і по мені буде.

А то що?

А то моя душа.

Ані не скривавлена, ані не заплакана, ані не засмучена — біла-біла, маленька така, в мене на долоні, тримаю сам свою душу в долоні, коли схочу, то випущу, не дай боже смерті в чужині умерти, що то за ріка, що за церква, що за люди... Казав колись дід Остап: у житті — як у міхові з бараболею: раз — одне зверху, а перетруси — то інше зверху...

А вони плачуть — по мені плачуть?..

Чи то коси у них в руках? Чи вила? А дзвони б'ють — на сполох, не за упокій?

А з моєї шибениці смолоскипа зробити — гарно буде.

Та річка — як у Вербках, і дзвони як удома, і люди як удома.

Не дав бог смерті в чужині умерти.

Гадали, в чужину пригнали? Додому привели.

Плачуть. Хустинами очі витирають, на сполох дзвонять.

Гадали — на пострах пригнали через усю Україну? — Ні, смолоскипа зроблять.

Шинкарка зваблювала. Гарні груди мала шинкарка.

' Плачуть. Одна земля:' шибеницями в'язана, палями збита докупі.
Казав дід Остап:

— Гірко стояти над могилою батьківською, а ще гірше не Мати предківської могили. Не знати, де праху предків уклонятися.

Моя душа в моїй долоні. То я їм віддав. Вони по мені плачуть.

У дзвони дзвонять. Гарно дзвонять, свої дзвони дзвонять, земля праху не вивергне. Своя земля, у ній зостануся.

Король полювати зволив. Оленя цькували.

Біг олень просікою широкою, а втекти не міг. Попід ноги йому чвиркали кулі й змітали легенькі хмарки пилу. Якби яка птаха недолужна. З поганським голоском: цьвік, цьвік. Хоча б твар у твар стали, а то з-за прикриття уздовж дороги, широкої, як ріка,— цьвіть, цьвіть — і хмарка пилу.

Став олень, перечепившись утомленими ногами через дерево, упоперек дороги звалене.

Убік — то кулі з-за прикриття. Назад? То кулі уздовж дороги. Хоч би вже котра втрапила. А то насмішкується — цьвік, цьвік,— то поки мить розмірковував, королівська куля його вразила. Чатувала тут, за деревом,

що бурелом упоперек дороги кинув. Або ж не бурелом, хтось лукавий кинув, аби йому біг перепинити. Король полювати зволив.

А королівські хорти знову кров із рани злизували. Гарчали.

Та прикрий моє тіло, чумацькеє, біле, щоб не курило, та од буйного вітру, од ясного сонця щоб не чорніло.

Нарядили тому чумакові труну із рогожі...

Вийшла мати за ворота та й стала питати, коли тебе, мій синочку, в гості дождати; тоді-мене, моя мати, будеш дождати, як проросте зелена трава в хаті на помості.

Йшли через усю Україну од Львова до Умані безрукі, без'язикі, безногі, шкандибали, —шматка хліба просили: на вістрях вил волі шукали собі та Україні і таки знайшли сімсот шибениць од Львова до Умані.

"Ми твого бачили — посліплено його за Брацлавом; бачили: йде, додому скоро буде".

То стоїть мати за ворітьми, сподівається.

"Ми твого бачили, обі руки врубано йому, над Бугом бачили, вертається, додому скоро буде". То стоїть мати за ворітьми.

"Ми твого бачили за кілька верст, одпочити спинився, води напитися, обі ноги йому втято, ось-ось буде".

То стоїть мати на воротах, виглядає. "Ми твого бачили в Городку, його страчено, скоро..."

А мати стоїть на воротах.